

Study of the Titles of Rulers of Khwarezm on Pre-Islamic Coins

Sara Rouhani *

1. Ph.D. in Ancient Iranian Languages and Culture, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Received 2022/08/23 | Accepted 2022/11/16

Abstract

The study of the signs and symbols and the words on the coins contribute to recognition the customs, scripts and language, art, culture, civilization, the economic and social conditions of each region. According to the ancient Khwarezmian numismatic, the coins are classified based on the inscription of the tail side of the coins. Moreover, they can be divided into four main groups: The first group is a copy of Greek coins; the second group is a combination of Greek and Khwarezmi emblems; the third and fourth groups merely have Khwarezmi inscription characters. The tail side of the coins includes the names and titles of the kings of Khwarezm which are expressed in two forms, including the MLK' and MR'Y MLK'. In some coins, the king's name was firstly printed and then agnomen MLK' was mentioned. In other coins, the agnomen MR'Y MLK' was firstly mentioned and then the name of the ruler was written. Both of them mean "King of the king" or "theocrat" and which was replaced word for king of Khwarezm. This library study investigated the title of Khwarezmi kings on ancient Khwarezm coins.

Keywords: Khwarezm, Khwarezmian script and language, Khwarezm coins, Title of rulers

Copyright © 2020-2021 Cultural Heritage Records Studies. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Rouhani, Sara.(2022) . Study of the Titles of Rulers of Khwarezm on Pre-Islamic Coins. *Cultural Heritage Records Studies*, 2(3):54-63.

Corresponding Author: Sara Rouhani, Ph.D. in Ancient Iranian Languages and Culture, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: sarah_rouhani@yahoo.com

مطالعه و بررسی القاب حاکمان خوارزم بر روی سکه‌های پیش از دوره اسلامی

سارا روحانی*

۱- دکتری، رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۱/۶/۱ | پذیرش: ۱۴۰۱/۸/۲۵

چکیده

مطالعه و بررسی نشانه‌ها و علائم و کلمات مندرج روی سکه‌ها کمک شایانی به شناخت آداب و رسوم، خط و زبان، هنر، فرهنگ، تمدن، اوضاع اقتصادی و اجتماعی هر منطقه می‌کند. مطابق سکه‌شناسی خوارزم باستان طبقه‌بندی سکه‌ها بر اساس گونه نوشتاری واقع در پشت سکه‌ها صورت گرفته و به چهار گروه اصلی تقسیم می‌شوند؛ گروه اول تقلیدی از روی سکه‌های یونانی؛ گروه دوم تلفیقی از عناصر یونانی و خوارزمی؛ گروه سوم و چهارم صرفاً دارای نویسه‌های خطی خوارزمی است. نوشته پشت سکه‌ها شامل نام و القاب شاهان خوارزم هستند و القاب به دو صورت و شامل هزوارش‌های 'MLK' و یا 'MR'Y MLK' است. در برخی سکه‌ها ابتدا نام شاه و سپس لقب وی یعنی هزوارش 'MLK' ذکر شده و در برخی دیگر ابتدا لقب یعنی هزوارش 'MR'Y MLK' و سپس نام حاکم اشاره شده است. هر دو هزوارش به معنای «سرور - شاه» و «شاه شاهان» و جایگزین شاه خوارزمی است. پژوهش حاضر به صورت کتابخانه‌ای و با هدف مطالعه و بررسی القاب شاهان خوارزمی بر روی سکه‌های خوارزم باستان صورت گرفته است.

واژه‌های کلیدی: خوارزم، خط و زبان خوارزمی، سکه‌های خوارزم، القاب حاکمان

کپی رایت © دو فصلنامه مطالعات اسناد میراث فرهنگی: دسترسی آزاد؛ کپی برداری، توزیع و نشر با ذکر منبع آزاد است.

روحانی، سارا. (۱۴۰۱). مطالعه و بررسی القاب حاکمان خوارزم بر روی سکه‌های پیش از دوره اسلامی

. مطالعات اسناد میراث فرهنگی، ۳ (۲): ۵۴-۶۳.

* نویسنده مسئول: سارا روحانی، دکتری، رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران

پست الکترونیک: Sarah_rouhani@yahoo.com

مقدمه

سکه‌شناسی قسمت مهمی از باستان‌شناسی است و شناخت سکه‌ها در هر دوره معرف آداب و رسوم، خط و زبان، هنر، فرهنگ، تمدن، اوضاع اقتصادی و اجتماعی آن دوران می‌باشد و شاهد ارزشمندی از تمدن دنیای قدیم و ملل مختلف است و گوشه‌های تاریک و مبهم تاریخ را روشن می‌کند. نشانه‌ها و علائم و تصاویر پادشاهان و کلمات مندرج بر روی سکه‌ها هر یک حامل مفاهیم گسترده فرهنگی، مذهبی و اساطیری هستند. حتی از روی تصاویر سکه‌ها، به چهره واقعی شاهان و شاهزادگان، طرز پوشش و لباس و کلاه و تاج و آرایش موی و صورت و وسایل زینتی آن‌ها پی برده می‌شود (ملکزاده بیانی، ۱۳۸۵، ص. ۹). سکه‌های سرزمین خوارزم براساس گونه نوشتاری به چهار گروه اصلی تقسیم می‌شوند؛ گروه اول تقلیدی از روی سکه‌های یونانی است؛ گروه دوم تلفیقی از عناصر یونانی و خوارزمی است و شامل سکه‌های نقره‌ای و مسی هستند؛ گروه سوم و چهارم صرفاً دارای نویسه‌های خطی خوارزمی است که البته این نویسه‌ها با هم متفاوت هستند (Vainberg, 1977: 48). پژوهش حاضر به روش کتابخانه‌ای صورت گرفته و به مطالعه القاب حاکمان خوارزم بر روی سکه‌های این سرزمین پیش از دوره اسلامی پرداخته است.

روش تحقیق

در زمینه سکه‌های خوارزمی مطالعات بسیاری توسط محققین و پژوهشگران صورت گرفته که از جمله آنها می‌توان به تالستوف^۱ (۱۹۳۸، ۱۹۴۵، ۱۹۴۸، ۱۹۶۳)، واینبرگ^۲ (۱۹۶۲، ۱۹۷۷)، ابوریحان بیرونی (۱۹۵۷)، ماسان^۳ (۱۹۵۳، ۱۹۶۶)، اسمیرنوا^۴ (۱۹۵۸) اشاره نمود. در این پژوهش تلاش شده القاب حاکمان خوارزم باستان بر روی سکه‌ها مورد بررسی قرار گیرند.

خوارزم

خوارزمیان جزو قبایل ایرانی بودند که احتمالاً از اوایل هزاره دوم پیش از میلاد به تدریج به آسیای میانه روی آوردند و در نقاط مختلف آن سکنی گزیدند (یارشاطر، ۱۳۳۱، ص. ۵۸۴-۵۸۵). سرزمین خوارزم در آسیای میانه واقع شده و از شهرهای قدیمی نزدیک دریای خوارزم (دریاچه آرال) است. حوزه سفلی آمودریا (وکسوس یا جیحون) سرزمین قدیم خوارزم را تشکیل می‌دهد که روزگاری طولانی جزو سرزمین ایران بوده (اشراقی، ۱۳۶۳، ص. ۷۱) و در کتیبه‌های نقش رستم و بیستون نام این سرزمین جزو ممالک تحت فرمانروایی ایران ثبت شده است (Kent, 1953, P. 117). در اوستا نیز در بند ۱۴ مهریشت به نام این سرزمین اشاره شده است (Gershevitch, 1967, PP. 80-81). خوارزم امروزه بخشی از جمهوری ازبکستان به شمار می‌آید. تحقیقات باستان‌شناسی در محدوده جغرافیایی سرزمین خوارزم نشان می‌دهد که حوزه سفلی آمودریا به دلیل حاصل‌خیزی و فراوانی آب و چراگاه به‌عنوان گهواره تمدن در آسیای میانه محسوب می‌شده و محل جذب اقوام کوچ‌نشین و انسان‌هایی بوده که به مرور به این ناحیه وارد شده‌اند و نخستین آبادی‌ها و مراکز زیست را به‌وجود آوردند (اشراقی، ۱۳۶۳، ص. ۷۱-۷۳). مقدسی در کتاب «حسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم» اشاره می‌کند که خوارزم دارای دو بخش است یکی در سمت شرق و کاث نام داشته و دیگری در سمت غرب و جرجانیه یا اورگنج نامیده می‌شده و دارای دو حاکم‌نشین بوده و مردمان این دو بخش از نظر آداب و رسوم و لهجه و اخلاق و منش با هم متفاوت هستند (مقدسی، ۱۳۶۱، ص. ۲۱۲-۲۱۳).

خط و زبان خوارزمی

زبان خوارزمی از شاخه زبان‌های ایرانی میانه شرقی به شمار می‌رود که در ردیف زبان‌های سغدی، ختنی، آسی^۵ و پشتو و

4. Smimova.

۵. زبان آسی یا اوستی (ossetian) یکی از زبان‌های ایرانی شاخه شرقی محسوب می‌شود که امروزه در شمال قفقاز در منطقه‌ای میان روسیه و گرجستان بدان تکلم

1. Tolstov.

2. Vainberg.

3. Masson.

تالستوف انجام شده، مطابقت دارد و شامل چهار گروه می‌باشد (Tolstov, 1948, P. 176).

گروه نخست حاوی سکه‌های صرفاً دارای طرح (نوشته) یونانی تصحیف شده است و شامل سکه‌هایی از جنس نقره هستند؛ گروه دوم سکه‌هایی است که طرح (نوشته) یونانی تصحیف شده در نیمه بالایی سکه قرار دارد و نویسه‌های خوارزمی به دنبال آن و در نیمه پائینی سکه‌ها گنجانده شده و همیشه به یک شیوه ارائه شده‌اند و نام و لقب شاه را نشان می‌دهند و شامل سکه‌هایی از جنس نقره و مس هستند؛ گروه سوم سکه‌هایی با نویسه خطی خوارزمی هستند و به شیوه گروه دوم نوشته شده‌اند و بدین ترتیب حاوی نام و لقب شاه هستند. سکه‌های این گروه شامل سکه‌های نقره‌ای و مسی است؛ گروه چهارم نیز مانند گروه قبل دارای نویسه خوارزمی هستند ولیکن صورت دیگری از نویسه‌های خطی خوارزمی را نشان می‌دهند، بدین ترتیب که نخست لقب شاه درج شده و سپس نام شاه ذکر شده و شامل سکه‌های نقره‌ای و مسی است (Vainberg, 1977, P. 48). در جدول ۱ تصاویر چند نمونه از سکه‌های طبقه‌بندی شده به همراه توضیحات آنها ارائه شده است.

همانطور که اشاره شد تالستوف سکه‌های خوارزم را به دو دسته تقسیم کرده است: گروه نخست تحت عنوان سکه‌های سیاووشیان شناخته می‌شوند و شامل تترادراخماهایی هستند که نوشته‌های آرامی و یونانی دارند و تقلیدی از سکه‌های یونانی و خوارزمی هستند. کلمات یونانی این سکه‌ها به نوعی تصحیفی- تحریفی و یا حتی دگرگون شده هستند و گروه دوم تحت عنوان سکه‌های آفریغی معرفی شده‌اند و شامل سکه‌هایی است که حاوی طرح و نقش کاملاً خوارزمی هستند (Tolstov, 1948, P. 183).

بعضی از لهجه‌های ایرانی فلات پامیر قرار می‌گیرد و از این میان به زبان سغدی نزدیک‌تر است زیرا هر دو زبان در بسیاری از تحولات حرفی و قواعد زبانی و کلمات با یکدیگر شریکند. خط سکه‌های شاهان قدیم خوارزم و آثار دیگری که توسط تالستوف کشف شده همانند خط پهلوی و خط سغدی و غالب خط‌هایی است که در آسیای میانه و غربی پیش از اسلام برای نوشتن به کار رفته و از خط آرامی گرفته شده که خط درباری هخامنشیان بوده است. ولی خطی که در آثار بعد از اسلام به کار رفته همان خط عربی است که خوارزمیان برای بیان اصوات خوارزمی برخی تغییرات را در آن اعمال کرده‌اند. زبان خوارزمی تا حدود قرن هفتم و یا هشتم در این سرزمین متداول بوده و پس از آن با استیلای ترکان در این منطقه به تدریج تضعیف شده و در نهایت جای خود را به زبان ترکی داده است (یارشاطر، ۱۳۳۲، صص. ۴۴-۴۹).

آگاهی و دانش ما از زبان خوارزمی مبتنی بر کتاب‌هایی مانند «یتیمه الدهر فی فتاوی اهل العصر» تألیف محمودبن محمود علاءالدین عبدالرحیم الترجمانی الملکی الخوارزمی، «قنیه المنیه» تألیف المختار زاهدی، «رساله الالفاظ الخوارزمیه اللتی فی قنیه المبسوط» تألیف کمال الدین العمادی الجرجانی^۱، «مقدمه الادب» زمخشری و «آثار الباقیه» ابوریحان بیرونی است که شامل الفاظ و عبارات خوارزمی هستند (یارشاطر، ۱۳۳۱، صص. ۵۸۶-۵۸۷؛ ۱۳۳۲، ص. ۴۱).

طبقه‌بندی سکه‌های خوارزم

مطابق سکه‌شناسی سرزمین خوارزم باستان، سکه‌های شاهان این سرزمین به چهار گروه اصلی تقسیم می‌شوند که گمان می‌رود رکن اصلی و اساسی برای طبقه‌بندی سکه‌ها، گونه نوشتاری (خط و زبان...) واقع در پشت سکه‌های نقره‌ای است که البته با طبقه‌بندی سکه‌های خوارزم که توسط

۱. این رساله شامل ترجمه لغات خوارزمی قنیه‌المنیه است.

می‌شود. زبان آسی تنها زبان ایرانی است که به صورت بومی و محلی در بخشی از قاره اروپا رایج است (ابوالقاسمی، ۱۳۴۸، ص. ۱).

جدول ۱. طبقه بندی سکه های خوارزم و تصاویر آنها

نوع سکه	توضیحات	تصویر رو و پشت سکه
سکه گروه اول	در روی سکه تصویر شاه اوکراتید ^۱ به صورت نیم رخ و رو به سمت راست می باشد. در پشت سکه تصویر دو خدای یونانی به نام های کستور و پولوکس ^۲ سوار بر اسب قرار دارد. نوشته یونانی تصحیف شده در قسمت بالای سکه حک شده و نام اوکراتید به یونانی در قسمت پایین سکه نقش بسته است. وزن سکه ۱۵/۶۴ گرم و جنس آن از نقره می باشد.	
سکه گروه دوم	روی سکه تصویر شاه به صورت نیم رخ و رو به سمت راست می باشد و تصویر خدای نیکه در پشت سر شاه که تا حدودی از بین رفته، قرار دارد. در پشت سکه تصویر سوارکار در مرکز قرار گرفته و نماد تمغا در سمت چپ، پشت سر سوارکار حک شده و در بالای سکه نویسه های تصحیف شده و در پایین سکه نوشته خوارزمی که حاوی لقب و نام شاه می باشد ذکر شده است. وزن سکه ۱۰/۵ گرم و جنس آن از نقره است.	
سکه گروه سوم	روی سکه تصویر شاه رو به سمت راست و به صورت نیم رخ دیده می شود. پشت سکه تصویر سوارکار در مرکز سکه است و نماد تمغا در سمت چپ در پشت سوارکار قرار دارد و نویسه های خوارزمی که حاوی لقب و نام شاه می باشد، در حاشیه سکه حک شده است. وزن سکه ۶/۲۴-۶/۷۷ گرم و جنس آن از نقره است.	
سکه گروه چهارم	روی سکه تصویر شاه به صورت نیم رخ و رو به سمت راست قرار دارد. پشت سکه تصویر سوارکار در مرکز قرار گرفته و نماد تمغا در سمت چپ حک شده است و نوشته خوارزمی که شامل لقب و نام شاه می باشد، نقر شده است. وزن سکه ۲/۱۲-۵/۵۴ گرم و جنس آن از نقره است.	

القاب حاکمان خوارزم

به دو صورت و شامل هزارش های 'MLK' و یا 'MR'Y MLK' است (Vainberg, 1977, P. 83).

هزارش 'MLK' به صورت گسترده ای در آثار کتبی و سکه شناسی ایران، پارت و سغد شناخته شده است (Lukonin, 1961, P14) و به عقیده پژوهشگران این هزارش، لقب حاکم (شاه) یا مقام عالی تشکیلات دولتی را بیان می کند که از نظر اهمیت متناوب بودند. به دشواری می توان مشخص کرد که

همانطور که اشاره شد سکه های سرزمین خوارزم از نظر گونه نوشتاری به چهار گروه اصلی طبقه بندی می شوند و مشتمل بر نام و القاب شاهان خوارزم هستند، البته در برخی از سکه ها فقط لقب حاکمان بدون اشاره به نام حاکم و در برخی از سکه ها نام حاکم به تنهایی ذکر شده است. این القاب

۱. اوکراتید یکم (به یونانی: Ευκρατίδης) یکی از برجسته ترین پادشاهان دولت یونانی باختر بود که میان سال های ۱۷۰-۱۴۵ پیش از میلاد فرمان می راند. او پادشاهی فرزندان اوتیدیم یکم را برافکند و خود به جای او بر تخت سلطنت نشست و خاندان خویش را روی کار آورد. در حدود سال ۱۶۰ پیش از میلاد مهرداد یکم در راستای گسترش مرزهای اشکانی به جنگ با اوکراتید پرداخت. اوکراتید به دست یکی از پسرانش هلیوکل کشته شد. پسرش از روی پیکر پدر گردونه گذراند و اجازه نداد تا او را به خاک بسپارند (ر.ک. مالکوم کالج، اشکانیان، برگردان مسعود رجب نیا، انتشارات هیرمند، چاپ دوم ۱۳۸۳).

۲. کستور و پولوکس، پسران دوقلوی زئوس و لدا هستند و برادران هلن تروا که هر دو از خدایان یونان می باشند.

از موارد برابر مفهوم 'MR'Y MLK' خوارزمی است. بنابراین MLK' و MR'Y و $xw\beta$ و $k'w$ هر سه مشخص‌کننده مفهوم 'MLK' هستند (Frye 1949, P. 24). همانطور که لقب $xw\beta k'w$ بر روی سکه‌های بخارخداها تا قرون هشتم و نهم میلادی باقی ماند، روی سکه‌های خوارزمی نیز لقب 'MR'Y MLK' تا قرون هشتم و نهم میلادی به‌جای مانده است (Vainberg, 1977, P. 83).

به غیر از هزوارش‌های 'MLK' و 'MR'Y MLK' هزوارش دیگری نیز بر روی سکه‌های خوارزمی یافت شده که متعلق به گروه چهارم سکه‌های خوارزمی است. روی این سکه مسی در مقابل تصویر شاه نوشته‌ی خوارزمی $hwt'w$ گنجانده شده است. این موضوع سبب می‌شود که تصور شود 'MR'Y MLK' برابر و هم معنا با $xwt'w$ است. اما بعید نیست که 'MR'Y MLK' لقب شاه خوارزم بوده باشد، حال آن که $xwt'w$ لقب دیگر همین حاکم است که احتمالاً حکمران ویژه‌ی ناحیه‌ای از دولت بوده است (Vainberg, 1977, P. 84).

لقب دیگری که در ادبیات بسیار مشهور است «خوارزمشاه» است. ابوریحان بیرونی می‌نویسد که شاهان خوارزم از نسل کیخسرو، پسر سیاوش، «شاه» نامیده می‌شدند (Бирони, 1957, P. 47). طبری نیز حاکم عالی خوارزم را «ملک خوارزم» می‌نامد (Табари, 1879-1890, PP. 1237-1238). در همین رابطه یادآوری این نکته جالب است که بنابر منابع کتبی، تنها حاکم خوارزم لقب «شاه» را تا زمان فتوحات اعراب در آسیای میانه داشت (Christensen, 1944, P. 501). لقب خوارزمشاه عنوان عمومی امراء و سلاطین مستقل ولایت خوارزم بود که به موجب روایات ابوریحان بیرونی و همچنین برحسب شهادتات بعضی مآخذ چینی در ادوار پیش از اسلام غالباً حکومتی مستقل داشتند و ظاهراً این عنوان از قدیم بر آنها اطلاق می‌شده است. در حقیقت خوارزمشاه در قدیم، عنوان امرای مستقل ساحل راست جیحون که به مرکزیت کاث بود اطلاق می‌شد و فرمانروایان گرگانج یا جرجانیه یا اورگنج (خیوه)

کدام عنوان خوارزمی حقیقی در ورای هزوارش 'MLK' سکه‌های خوارزمی پنهان بوده است. برخلاف سکه‌های گروه دوم و سوم که ابتدا نام شاه و سپس لقب وی ذکر شده، در گروه چهارم ابتدا لقب و سپس نام حاکم درج شده است (Vainberg, 1977, P. 83) و شامل هزوارش 'MR'Y MLK' است. تالستوف هزوارش روی سکه‌های گروه چهارم را 'MR'Y MLK' قرائت کرده و در آن ترکیب دو املای آرامی را تشخیص داد: MR به معنای «آقا» و «صاحب خدای» و 'MLK' به معنای «ملک» که جایگزین «شاه» خوارزمی است. او معنای نمادین «سرور - شاه» و یا حتی «شاه شاهان» را برای این هزوارش برگزید (Tolstov, 1948, P. 187). فرای^۱ بر این تصور بود که هزوارش 'MR' براساس قرائت تالستوف بیانگر اسم ملک و یا ضرابخانه باشد (Frye, 1949, P. 21). اما لیوشیتس^۲ با مطالعه لقب روی سکه‌ها و کلیه نقوش سکه‌های گروه چهارم اظهار کرد که هزوارش 'MR'Y MLK' همان مفهومی را در بر دارد که پیش از این تالستوف عنوان کرده بود (Vainberg, 1977, P. 83).

هزوارش 'MR'Y که اغلب بر روی سکه‌های آسیای میانه مشاهده می‌شود برای نخستین بار در یکی از گروه‌های سکه‌هایی که از روی نقش تترادراخماهای اوتیدم ضرب شده بودند، یعنی مجموعه سکه‌های گروه نخست مشاهده شد و سپس تا قرون هفتم و هشتم میلادی بر روی سکه‌های سغدی همچنان درج می‌شد. بر طبق اسنادی که از کوه مغ به دست آمده هزوارش 'MR'Y برابر $\gamma wt'w$ یا $\gamma w\beta w$ است (Livshits, 1962, PP. 50-51). در ایران دوره ساسانی، $xwtwy$ به معنای «خدای» و البته حاکم کم اقتدارتر از $s\bar{a}h = MLK'$ بوده ولیکن کمابیش مستقل بوده است (Lukonin, 1961, PP. 15-17).

فرای به نقل از هنینگ^۳ گزارش می‌دهد که هزوارش $Xw\beta$ در سکه‌های سغدی و $(k'w) xw\beta r$ در سکه‌های بخارایی که اصطلاحاً به سکه‌های بخارخداها معروف هستند، در پاره‌ای

3. Henning.

1. Frye.

2. Livshits.

می‌شد که به نام خوارزمشاهیان مشهور شدند (دهخدا، ۱۳۴۷/۱۸، ص. ۸۰۲). در جدول ۲ تصاویر چند نمونه از سکه‌هایی که القاب حاکمان خوارزم بر آن نقش بسته به همراه توضیحات آنها ارائه شده است.

کنونی) عنوان خوارزمشاه نداشته‌اند ولیکن بعدها ابوالعباس مأمون ابن محمد حکمران گرگانج، زمانی که قسمت راست ساحل جیحون را به تصرف خود درآورد، عنوان و لقب امرای آن منطقه که خوارزمشاه خوانده می‌شدند را برای خود انتخاب کرد و بعدها عنوان خوارزمشاه به اعقاب نوشتگین غرچه اطلاق

جدول ۲. القاب حاکمان خوارزم بر روی سکه‌ها و تصاویر آنها

تصویر رو و پشت سکه	توضیحات	نویسه خوارزمی در پشت سکه
	در روی سکه تصویر شاه خوارزم به صورت نیم رخ و رو به سمت راست نقش شده است. در پشت سکه تصویر سوارکار در مرکز سکه قرار دارد و نماد تمغا در سمت چپ سکه حک شده و نویسه تصحیف شده در بالای سکه قرار دارد و در ادامه آن نویسه خوارزمی ذکر شده است. وزن سکه ۱۱/۷۵ گرم و جنس آن از نقره می‌باشد.	MLK' wrtrmwš شاه آرسموح (آرتموش)
	در روی سکه تصویر شاه به صورت نیم رخ و رو به سمت راست می‌باشد. در پشت سکه تصویر سوارکار در مرکز و در سمت چپ نماد و علامت تمغا قرار گرفته است و از بالای تمغا نویسه خوارزمی آغاز شده و تا پایین تمغا ادامه دارد. وزن سکه ۵/۴۷-۵/۷۹ گرم و جنس آن از نقره می‌باشد.	brw/yyk MR'Y MLK' شاه براویک یا فراویک
	در روی سکه تصویر شاه خوارزم رو به سمت راست و به صورت نیم رخ می‌باشد و در مقابل چهره شاه نویسه خوارزمی hwt'w حک شده است. در پشت سکه تصویر سوارکار در مرکز نقش شده و نماد تمغا در سمت چپ سکه قرار دارد و نویسه خوارزمی که حاوی لقب و نام شاه می‌باشد، دیده می‌شود. وزن سکه ۴/۰۴-۵/۴۱ گرم و جنس آن از مس می‌باشد.	MR'Y MLK' šr'm شاه شرام

نتیجه‌گیری

اجتماعی هر منطقه می‌کند. مطابق سکه‌شناسی خوارزم باستان رکن اصلی و اساسی برای طبقه‌بندی سکه‌ها، گونه نوشتاری واقع در پشت سکه‌ها است و بدین ترتیب به چهار گروه اصلی تقسیم می‌شوند؛ گروه اول تقلیدی از روی سکه‌های یونانی؛ گروه دوم تلفیقی از عناصر یونانی و خوارزمی؛

سکه‌ها شاهد ارزشمندی از دنیای قدیم و ملل مختلف هستند و مطالعه و بررسی نشانه‌ها و علائم و کلمات مندرج بر روی سکه‌ها که هر یک حامل مفاهیم گسترده فرهنگی، مذهبی و اساطیری هستند کمک شایانی به شناخت آداب و رسوم، خط و زبان، هنر، فرهنگ، تمدن، اوضاع اقتصادی و

تعارض در منافع

نویسنده تعارضی در منافع گزارش نکرده است.

گروه سوم و چهارم صرفاً دارای نویسه‌های خطی خوارزمی است که البته این نویسه‌ها با هم متفاوت هستند. همانطور که اشاره شد سکه‌های سرزمین خوارزم با توجه به گونه نوشتاری طبقه‌بندی شده‌اند و مشتمل بر نام و القاب شاهان خوارزم هستند، البته در برخی از سکه‌ها فقط لقب حاکمان بدون اشاره به نام حاکم و در برخی دیگر نام حاکم به تنهایی ذکر شده است. این القاب اغلب به دو صورت و شامل هزوارش‌های 'MLK' و یا 'MR'Y MLK' می‌باشند. در سکه‌های ابتدایی این سرزمین فقط نویسه‌های تصحیف شده یونانی در پشت سکه درج شده و در سکه‌های گروه دوم و سوم ابتدا نام شاه و سپس لقب وی یعنی هزوارش 'MLK' ذکر شده ولیکن در سکه‌های گروه چهارم ابتدا لقب یعنی هزوارش 'MR'Y MLK' و سپس نام حاکم اشاره شده است. هزوارش 'MLK' به صورت گسترده‌ای در آثار کتبی و سکه شناسی ایران، پارت و سغد شناخته شده و به عقیده پژوهشگران این هزوارش لقب حاکم (شاه) یا مقام عالی تشکیلات دولتی را بیان می‌کند و به معنای «ملک» می‌باشد که جایگزین «شاه» خوارزمی و به معنای «سرور - شاه» و یا حتی «شاه شاهان» است. در هزوارش 'MR'Y MLK' دو املای آرامی را می‌توان قرائت کرد که مشتمل بر هزوارش MR به معنای «آقا» و «صاحب خدای» و 'MLK' به معنای «ملک» است و در مجموع به معنای نمادین «سرور - شاه» و «شاه شاهان» است. علاوه بر هزوارش‌های 'MLK' و 'MR'Y MLK' هزوارش دیگری نیز بر روی سکه‌های خوارزمی یافت شده که متعلق به یک سکه مسی است و به صورت hwt'w آمده است و از نظر معنا با هزوارش 'MR'Y MLK' برابر است. اما بعید نیست که 'MR'Y MLK' لقب شاه خوارزم بوده باشد، حال آن که xwt'w لقب دیگر همین حاکم است که احتمالاً حکمران ویژه ناحیه‌ای از دولت بوده است. لقب دیگر شاهان خوارزم که در بسیاری از منابع بدان اشاره شده «خوارزمشاه» است و این لقب عنوان عمومی امراء و سلاطین مستقل ولایت خوارزم بوده که در ادوار پیش از اسلام غالباً حکومتی مستقل داشتند.

منابع

- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۴۸). «درباره زبان آسی»، تیرماه، زبان‌شناسی ایرانی شماره ۲.
- اشراقی، احسان، (۱۳۶۳)، «سرزمین خوارزم» در: یادنامه محمدبن لولی: خوارزمی، تهران، ص ۷۱-۸۹.
- دهخدا، ۱۳۴۷، جلد ۱۸.
- مقدسی، عبدالله محمدبن احمد، (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، ترجمه: علینقی منزوی، تهران: شرکت مولفان و مترجمان ایران.
- ملکزاده، بیانی (۱۳۸۵). تاریخ سکه از قدیمیترین /زمنه تا دوره ساسانیان، جلد اول و دوم، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- یارشاطر، احسان (۱۳۳۱). «آثار بازیافته زبان خوارزمی»، مجله مهر، سال هشتم، شماره دهم، ۵۸۴-۵۸۵.
- یارشاطر، احسان، (۱۳۳۲). «زبان خوارزمی»، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، سال اول، شماره دوم، ۴۱-۴۹.

References

- Frye, R. N. (1949). Notes on the early coinage of transoxian», - *American numismatic society*, New York, 20-29.
- Gershevitch, I. (1967). *The Avestan hymn to mithra*, Cambridge.
- Kent, R. G. (1953). *Old Persian Grammar, Texts, lexicon*. New Haven, Connecticut: American Oriental Society.
- Livshits, V. A. (1962). *Yuridicheskie dokumenty I pis'ma s gory mug*, Moscow.
- Lugduni Batavorum, ser 1, t. I-VI.
- Lukonin, V. G. (1961). *Iran v epokhu pervykh sasanidov*, Leningrad.
- Tolstov, S. P. (1945). К истории хорезмийских сиявушидов (новые данные по нумизматике древнего хорезма), - *Известия академии наук ссср ,серия истории и философии*, т. 2. No. 4, 275-286.
- Tolstov, S. P. (1963). "Date Documents from the Toprak – kala Palaeae and The probleme of the «shaka Era» and «kanishka Eva», - *«Biblioteka Orientalis»*, Jg. Xx, no. 5-6, sept. –nov., 220-235.
- Vainberg, B. E. (1977). *"Monety drevnego khorezma"*, Moscow.
- Вайнберг, Б. И. (1962). "Ранняя хорезмийская монета из собрания Самаркандского музея и некоторые вопросы истории докушанской хорезмийской чеканки", *«Вестник древней истории»*, No.1, москва. 125-132
- Массон, м. и. (1953). *Редкая среднеазиатская монета из собрания Государственного Эрмитажа*, —*«Вестник древней истории»*, No. 2, москва.
- Массон, м. и., (1966). "хорезм и кушаны (некоторые вопросы хорезмийской нумизматики)", — *эпиграфика востока*, XVII. москва-ленинград. 76-84.
- Смирнова, О. Н. (1958). "Монеты древнего пенджикента", *труды таджикской Археологической экспедиции*, т. III, москва-ленинград. p. 222 - 247.
- Табари, (1879-1890). *Annales quos scripsit abu Djafar Mohammed ibn Djarir al-tabari cum alliis de. M. I. de Goeje*.
- Толстов, С. П. (1938). *"Монеты шахов древнего хорезма и древнехорезмийский алфавит "*, *«вестник древней истории»*, No. 4 (5). москва.
- Толстов, С. П. (1948). *"Drevniy khorezm"*, опыт istoriko – arkheologicheskago issledovaniya. Moscow.